

In memoriam Odo Marquarda

Břetislav Horyna

Justus-Liebig-Universität Gießen oznámila, že v sobotu 9. května 2015 zemřel její dlouholetý profesor Odo Marquard. Bylo mu 87 let, příčina úmrtí nebyla uvedena. V Marquardovi odešel nejznámější a nejvýraznější reprezentant pyrrhónské skepse ve 20. století, jeden z posledních reprezentantů tzv. Ritterovy školy, vtipný spisovatel s břitkým humorem, který dovedl žánr filosofického eseje k těžko překonatelné dokonalosti, člověk s nesmírným pochopením pro nechápavost lidí.

Marquard, povoláním skeptik, jak se sám označil, se narodil 26. února 1928 ve Stolpu v zadním Pomořansku. Patřil ke generaci „dětí od flaku“, poznamenaných posledními léty války, porážkou Německa a poválečným dlouhodobým, konfliktním a rozporuplným hledáním nového německví. Jako ostatní z této početné a až nezvykle tvůrčí generace autorů, spisovatelů, filosofů či umělců vložil většinu svých životních sil do překonání trvalé nejistoty ohledně otázky, jak být Němcem po tom všem, co se přičiněním Němců stalo v Evropě a ve světě během nejhorších dvou válek v dějinách naší kultury. Lehkost a gracióznost jeho úvah, jimž je těžké odolat, nejsou jen projevem talentu, ale především odrazem osobních zkušeností s celonárodní německou zkušeností, břemene, jehož ustavičnou zátěž Marquard v duchu svého základního přesvědčení kompenzoval tím, že opouštěl všechno domněle principiální a namísto něj stavěl malé a střední věci, které může zvládnout každý člověk. Všichni jsme limitováni svou konečností, časem, který máme k životu, a vynaložíme-li ho na sápaní se po absolutnu, promarníme ho. Nemusíme toho vědět příliš a už vůbec ne všechno, stačí, abychom věděli alespoň něco, a již to nás dovede ke zjištění, že nejsme ani nebudeme čirým uskutečněním všeho, *actus purus*, ale také nejsme a nebudeme prosté *nihil*: jsme tím, co je namísto obého, a proto můžeme o obém pochybovat. Marquard je ve své skeptické poradě o tom, jak přežít velké a ještě větší pravdy, velice srozumitelný, natolik, že o něm psal časopis *Der Spiegel* již u příležitosti jeho šedesátin jako o „novém národním filosofovi“ (*der neue Volksphilosoph von der Universität Gießen*). Být v Německu za lidového národního filosofa není právě terno, mnozí by možná měnili raději za Andamanské ostrovy, ale Marquard zvládal své postižení bravurně: budoucnost musí odněkud pocházet, *Zukunft braucht Herkunft*, a ti, kteří se starají o budoucnost, se nemohou nestarat o minulost. Nejde o její nápravu; ve vztahu k minulosti je každý z nás primárně pouhý budižkničemu, z něž se až

sekundárně utváří *homo compensator*, jenž je schopen za pomoci historie, filosofie, společenských věd, kompenzovat krizové stavy rostoucí z představ o minulosti a budoucnosti.

Marquard vyprávěl v jednom rozhovoru, že se dostal k filosofii jako voša do láhve s limonádou. Zdálo se mu, že uvnitř to sladce požitkářsky voní, takže tam vletěl. Když rozpoznal, že filosofie může být a bývá také nebezpečná, že nikdy není daleko k tomu, aby se v té sladké bryndě utopil, bylo již – dodal – pozdě. Je pozoruhodné, že tuto přitažlivost měl pro Marquarda Kant; bylo po válce, bylo mu osmnáct, vrátil se z amerického zajetí, dosavadním vzděláním byl absolventem Hitlerovy školy pro politické pracovníky, o jehož intelektuálních obzorech si nemusíme dělat iluze (Marquard chtěl být architektem, aby však mohl studovat, musel nejprve absolvovat politickou přípravu na tzv. Adolf-Hitler-Schule), a v tomto rozpoložení ho přitáhl magnet transcendentálního idealismu. Typicky pro svou generaci prodělal pak Marquard velmi důkladné, válečné pustiny kompenzující školení, za něž vděčil svému profesorovi Joachimovi Ritterovi, jednomu z opomíjených geniálních německých myslitelů, kteří byli schopni minimalizovat své osobní ambice ve prospěch mladé nastupující, nacismem sice postižené, ale nezkorumpované generace. Na rozdíl od jiných, kteří si namísto toho nechali posílat podvržené dopisy, aby dotáhli svou slávu na všechny světliny bytí i poté, co své *Dasein* pošpinili aktivním podílnictvím na zrudnostech, věnoval Ritter maximum schopností a znalostí skupině svých žáků, z nichž vyrostli skuteční nositelé tradice německé filosofie. Marquard promoval 1954 ve Freiburgu prací o Kantovi, publikovanou 1958 pod názvem *Skeptische Methode im Blick auf Kant*. Lze ji mít za doklad toho, že doktorem filosofie se nemohl (a dodnes nemůže) stát pisatel názorů, domněnek, osobních reflexí a na předpokladu svobody slova založených kompilátů; je to důkladná, poctivá, svědomitá a o znalosti opřená práce, jakou předkládá tradičně každý absolvent filosofie v Německu, i kdyby z něj měl vyrůst skandální esejista či ironizující skeptik. Totéž se týká Marquardovy habilitace *Transzendentaler Idealismus, romantische Naturphilosophie, Psychoanalyse* (1963), která obsahuje podrobnou a mnohdy objevnou historickou analýzu postupného depotencování transcendentalismu. Kniha vyšla tiskem až 1987, v době, kdy už Marquard zdomácněl nejen v Německu jako autor své oblíbené transcendentální beletrie, psané odlišným jazykem. Také to je, kromě její vysoké odbornosti, důvod, proč stojí ke škodě čtenářů dodnes trochu stranou.

Roku 1965 převzal Marquard profesuru filosofie po Hansi Blumenbergovi na univerzitě v Gießenu, kde byl také roku 1993 emeritován. Strávil tak léta víceméně na okraji dění v německé filosofii druhé poloviny 20. století, v jisté opozici vůči politickým souvislostem koncepcí hájených Jürgenem Habermasem, Karl-Otto Apelem a dalšími prominenty 80. let, bez školy svých žáků a epigonů, jako karatel přehnaných gest, která vytlačují z filosofie myšlení. Univerzitní rámec ale po celý profesní život překračoval snahou o veřejné působení, jímž chtěl dostat do obecného povědomí důležitost nejen filosofického, ale společenskovědního poznání vůbec pro moderní společnost. Čím modernější je moderní svět, tím nezbytnější jsou duchovní vědy, tak zněla ústřední teze Marquardovy kompenzační teorie, s níž vyvolal rozruch zejména mezi inženýry, politiky a progresivními žurnalisty. Společné mají přírodní a duchovní vědy to, že jsou moderní – určují, jaký je moderní svět. Podle

Marquarda spočívá jejich vzájemnost v tom, že přírodní experimentální a praktické vědy přicházejí s novými poznatky, novými problémy, které jsou s tím, jak se vědy rozvíjejí a zdokonalují, stále náročnější na porozumění a pochopení. Duchovní teoretické poznání se rozvíjí v reakci na rostoucí vědění moderny o přírodě, o člověku a o lidském myšlení: není nahrazováno přírodními vědami, ale naopak, je jimi produkováno. Marquard říká, že rozvoj přírodních věd není příčinou smrti, ale příčinou zrodu duchovních věd – je to výsledek stálé modernizace moderního světa. Zmnožování našich poznatků vede k tomu, že se zmnožují deficity našich poznatků. Na ně reagují duchovní vědy, které jsou v tomto smyslu dětmi deficitního poznání přírodních věd. Reakce duchovních věd ale nemá podobu odpovědi; na životní deficit se nedá odpovědět, a proto je taky bezúčelné vyžadovat odpovědi a přít se o jejich „pravdivost“. Deficity se dají naopak vykompenzovat: společenské vědy mají své nezastupitelné postavení v moderním světě experimentálních věd a technologií jako kompenzační faktor, který umožňuje přežít.

Druhou velkou oblastí, v které jde o přežití, jsou dopady historických vztahů mezi monomýtií a polymýtií. V době mezi 1750 až 1850 („sedlová doba“ R. Kosellecka) se poprvé prosadilo přesvědčení, že dějiny jsou zhotovitelné, že člověk může „dělat“ dějiny; a s tím se zároveň dostala do popředí dimenze budoucnosti (jsme povinováni utvářet dějiny v zájmu budoucích generací) a dimenze revolučnosti (měnit současnost pomocí zvratu v chodu dějin). Je to poprvé, co se dějiny začínají chápat jako dění, jehož subjektem je člověk: a je to podruhé, po křesťanských dějinách spásy, kdy se dějiny singularizují. Podruhé je tak zapuzena polymýtie: poprvé ji vyhnal křesťanský monoteismus (Marquard mluví o neděli, z které byl polyteismus vytlačen monoteismem), podruhé ji zničila nová mytologie filosofů (ta odstranila polymýtii i z všedního dne lidí, z jejich každodennosti). Zůstala jenom vzpomínka na příběhy a na vyprávění, které se hledají někdo daleko, protože zde, tady v Evropě, čili blízko, vládnou jednotné dějiny lidstva. S touto koncepcí souvisí poměrně specifické pojetí mýtu. Vůči mýtu existuje velké množství postojů: od nekritického přejímání mytických motivů až po stejně nekritické zavrhování mýtu jako něčeho, co nemá v moderním světě a už vůbec ve filosofii (logos!) místo. Mezi tím je jako vždy místo pro něco třetího – pro postoj, který říká, že mýty jsou prostě tu, bez mýtů se neobejdeme, nemůžeme se jich zbavit a musíme s nimi počítat. A především, mýty jsou faktor, který se projevuje v jedné zásadní oblasti, v níž nefunguje žádný jiný prvek naší intelektuální kultury tak spolehlivě - touto oblastí je dělba moci. Tuto „pozici středu“ zaujímali lidé jako H. Blumenberg, L. Kolakowski a také O. Marquard.

Podle něj představuje monomýtus a monoteismus velké omezení, ne-li přímo zničení možnosti lidí stát se svobodnými individualitami. Kde převládne monomýtus, tam se ztrácí to, co bylo na mytologii svobodné: a to je pluralita příběhů, dělba moci ve sféře absolutna – ztrácí se tudíž velký humánní princip polyteismu. Pro Marquarda byly pojmy mýtus a příběh zaměnitelné: jestliže se potlačují mýty, jestliže zanikají, pak se potlačují a zanikají také příběhy. Jenomže to nikdy není možné až do všech důsledků: nikdy nenastane situace, kterou Marquard označil termínem „mýtonudismus“ – nikdy nebudeme zbaveni všech příběhů, a tudíž ani všech mýtů. Spíš je tomu paradoxně naopak: čím víc mýtů svlékáme, tím víc

nových a nových se objevuje. Stavíme-li se k naší žité skutečnosti bez předsudků, nepředpojatě, musíme podle Marquarda zjistit, že máme trvalou potřebu příběhů, protože, jak říká, pomocí příběhu se vysvobodíme ze zajetí jiného příběhu a touto relativní svobodou získáváme schopnost rozvíjet vždy svou vlastní mnohost, tzn. schopnost být individuem, jednotlivcem, i kdyby to mělo znamenat zoufalým jednotlivcem.

Evropská současnost 21. století – to je doba, kdy můžeme sledovat, jak velké a koncentrované úsilí se vyvíjí, aby vznikl další mýtus evropanství; další monomýtus, který přehluší další možná hlediska, vyprávění, sdělení, sebeprezentace Evropy. Jako vždy i dneska platí, že rozum je až mezní řešení a historický rozum záležitost do učebnic; než dojde na rozum, je ještě mnoho jiných možností, třeba intuice vůdců. Z těchto jiných možností vznikají zdůvodňující monomýty. Tímto slovem označil Odo Marquard vyprávění institucionalizované do libovolné společenské formy, které nesnese vedle sebe žádné další vyprávění; monomýtus je schopen akceptovat pouze sám sebe. Obrazně lze myšlenku monomýtu znázornit pomocí prvního přikázání z dekalogu: Nebudeš mít jiného boha. Pro monomýtus pak platí: nebudeš mít jiné vyprávění, jiný příběh, jinou filosofii, jiný názor, jiný postoj. Nejzřetelnější jsou nároky monomýtu na vševládnost ve filosofických dějin; zda se dá předcházet ničivým důsledkům některých filosofíí dějin, byla jedna z otázek, které tížily Marquarda nejvíc.

Od filosofie ale – zcela skepticky, a tedy s jistou moudrostí – vykoupení očekávat nelze. Filosofie nepřináší spásu, nevytváří techniky našeho ovládní prostředí ani nezakládá politické uspořádání společností. To, co filosofie může dělat, je simulace životních zkušeností pro ty, kteří ještě životní zkušenosti nemají. A taková simulace může být buď dogmatická, nebo skeptická: obě jsou pokusem filosofie reagovat na situaci kompetenční nejistoty, ztráty kompetencí a nostalgie po kompetencích. Dogmatismus reaguje vyhledáváním nových jistot a nové totální kompetence – stává se novým pokusem o proměnu filosofie v absolutní svědomí světa, zpravidla ve formě filosofie dějin. Skepse naopak hledá oporu v totální inkompetenci, v které filosofii zbývají ještě alespoň nějaké – už ne velké a už ne rozhodující, ale alespoň nějaké – možnosti, jak se vyjádřit k otázkám dobrého života. To je Marquardova *Philosophie des Stattdessen* – můžeme pořád ještě dělat alespoň něco, namísto něčeho, co už je filosofii natolik vzdálené, že je jí to vlastně nedostupné. Filosofie už nebude nikdy zobecňovat velké výzkumy přírodních věd, medicíny, a dalších vysoce specializovaných disciplín – je k tomu plně inkompetentní. Ale místo toho – *stattdessen* – může dělat aspoň něco: ukazovat lidem, že dobrý život je stále ještě možný, se vší podmíněností, malostí a konečností, která k tomu patří. Není nutné, aby dobrému životu vládla Svoboda, Pravda, Dobro, Poznání. Slovo „svoboda“ je vždy komplikací; těžko vysvětlíme, co jím vlastně myslíme, když je používáme. Pro Marquarda platí cosi jako výchozí definice svobody: viděl v ní právo být vždy ještě jiný, než jsou druzí. To je vymezení výrazně předmětné, je v něm trochu slyšet Hegel, ale pro Marquarda bylo na něm důležité to, že čím víc potencií si pluralisticky konkuruje, vzájemně se setkává, střetává a kříží, vzájemně také vyrovnává své mnohdy protichůdné působení, tím svobodnější může být individuum. Výslovně se to dočteme ve studii *Sola divisione individuum*: „Člověku tedy – jakožto působení svobody –

prospívá, když má mnoho (víceru) přesvědčení: nikoli naprosto žádné a nikoli toliko jedno, nýbrž mnoho; a prospívá mu, když má mnoho (víceru) tradic a příběhů a také mnoho (víceru) duší – ach! – ve vlastní duši: nikoli vůbec žádnou a nikoli jen jednu, nýbrž mnoho; a snad je mu též ku prospěchu, má-li mnoho (víceru) bohů a orientačních bodů: nikoli vůbec žádný a nikoli jen jeden, nýbrž vícero či dokonce mnoho. A vůbec je člověku prospěšné mít mnoho determinant – neboť lidé nejsou svobodní tím, že kopírují Boha“.

Nemusíme konat převratné a odvahu vyžadující skutky, abychom se stali dospělými v Kantově smyslu: stačí, budeme-li lpět na tradici osvícenství, která je měšťáckou, civilní tradicí. Tato teze je zaměřena proti všem revolucionářům, jež Marquard označuje šmahem za „zlepšovatele světa“: jim se ubráníme jedině tím, že se otevřeně přihlásíme k tradici osvícenství, což reálně neznamená nic jiného, než se přiznat ke svému měšťáctví či maloměšťáctví. Není to návrh, který by činil Marquarda obzvlášť populárním člověkem, jistě ne v očích radikálněji uvažujících lidí a aktivistů všeho druhu, včetně pokrytců. Když ale jeho kompenzační teze promyslíme se vši pomalostí a důkladností, ke které nás nabádá, možná zjistíme, že takové osobní přiznání k osvícenskému maloměšťáctví je tím nejradikálnějším krokem, který vůbec můžeme udělat – v zájmu uchování světa v podobě, v níž se dá ještě alespoň do jisté míry přežít, aniž bychom ho likvidovali kvůli svým iluzím. Formy šíření iluzí mají v sobě vlastnosti bumerangu; násilí, jež jsme do nich vložili, když jsme vychovávali svět k lepšímu našimi kolonizačními metodami, se vrací a bude vracet zpět. Toto varování obsahuje filosofie, která pracuje na uchování stávající skutečnosti (*Bewahrungphilosophie*): když zachováváme, co je, neměníme stav věcí a nevedeme tak sebe, druhé lidi a společnost do situace, jejíž důsledky nejsme schopni domyslet v pozitivním ani negativním smyslu. Marquard ale nakonec odmítl i takovou uchovávací filosofii, protože samo prosté zakonzervování předpokládá proměnu stávajícího. Místo toho navrhl vlastní třetí cestu, která odpovídá charakteristikám pyrrhónské skepse a kterou označil jako „únik do filosofie možnosti“ (*Fluchtstufe: Möglichkeitsphilosophie*) označující situaci, kdy z absolutností filosofii dějin unikáme do toho, co je pro nás aktuálně možné.

Marquard si získal renomé filosofa, který se řídil pravidlem, že filosofie musí být taková, aby jí rozuměl alespoň autor (*Philosophie muss von der Art sein, dass zumindest der Autor sie versteht*). Vážila si ho ale celá německá literární veřejnost, což se projevilo tím, že obdržel několik pro filosofii neobvyklých cen za krásnou literaturu (např. Cenu Sigmunda Freuda za vědeckou prózu 1984; Cenu Ernsta Roberta Curtia za esejistiku 1996) a stal se rovněž členem Německé akademie pro jazyk a básnictví (*Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung*, od 1995). Je zřejmě nejpřekládanější současný německý filosof, a také v jeho případě si české odborné prostředí udržuje svůj charakteristický přístup: když úředník ve Washington DC dostane větry a zastaví dějiny, bude se překládat všechno, co kdy zplodí. V jiných případech „nejsou peníze“. Marquard nebyl povznesený estét ani krasoduch a než by obžaloval druhé, odsoudil raději sám sebe; také jedna z tradic, které respektoval spolu s Hölderlinem, Jeanem Paulem a dalšími. Nechal na nás, abychom si vybrali: chceme mít filosofii jako *Fortsetzung der Dummheit unter Verwendung der Intelligenz als Mittel*, pokračování hlouposti za využití inteligence jakožto prostředku; nebo spíš tušíme, že *Lachen*

ist ein Denken; und Denken - merkende Vernunft und also Philosophie - ist die Fortsetzung des Lachens unter Verwendung des Lachmuskels Gehirn als Mittel, smích je myšlení, a myšlení – pozorující rozum a tedy filosofie – je pokračování smíchu za využití mozku jako smíchového svalu jakožto prostředku; nebo necháme filosofii filosofům a zůstaneme spojenci myslícího rozumu, protože *Vernunft ist der Verzicht auf die Anstrengung, dumm zu bleiben*, rozum je rezignace na snahy zůstat pitomcem? Marquard věděl, že jedním z důležitých znaků dospělosti je schopnost být sám, a jeho myšlení ho přivedlo mezi nejdospělejší postavy německé filosofie: té filosofie, která je právě tehdy, když člověk myslí navzdory všemu, především navzdory filosofii – *Philosophie ist, wenn man trotzdem denkt*.